

*Проф. др Милан И. Миљевић,
Факултет политичких наука, Београд*

Пословна етика инвеститора

*"Да, ако човек и цео свет добије а
душу своју изгуби, која је користи?"*

Свети Сава

Процеси прелаза из социјалистичког самоуправљања у грађанско демократско друштво (= радикалне промене у друштву и промене друштва) отварају, између осталог, и питања *еџоса* слободног тржишта као "контролисане похлепе", а у склопу тога задају и потребу за критичким пропитивањем и промишљањем пословне етике инвеститора, њиховог *избора у оквиру закона, избора у оквиру економских и социјалних џишања необухваћених закона и избора који џодразумевају и аџосџрофирају давање џредности соџџивеном инџтересу* (Лаура Л. Неш).

Научна дисциплина захтева да пропитивање пословне етике инвеститора у конкретно-историјској ситуацији започнемо са теоријским сугестијама о томе шта је примењена етика и у чему је суштина пословне етике.

Друштвену мисао, а посебно философију морала, задњих деценија XX века обележава критичко пропитивање моралних димензија и аспеката *уџџребе нових џехнолоџија*, нових техничко-технолошких поступака и средстава, и *односа џрема живоџној средини*. У склопу ове етичке рефлексije присутна су и промишљања медицинског збрињавања џудског живота, односа према не-људским живим бићима, ... – присутна су пропитивања етичких димензија инвестирања. Сва ова истраживања означавају се у литератури општим називом *џримењена еџика* (Applied Ethics, Angewandte Ethik).

Примењена етика у садејству са општом нормативном етиком, за разлику од дескриптивно-објашњавалачких теорија морала, промишља, описује, разјашњава и *посијавља* *ишијања* *исправности* *посијујања* – *ишијања* *исправности* *инвестирања*. Одоварајући на та и таква питања примењена етика формулише вреднујуће и прописујуће судове. Према томе, док општа нормативна етика питања "морално коректних начина поступања по правилу поставља апстрахујући од посебних животних стања и њихових специфичних условљености, дотле примењена етика чини управо супротно, стављајући то питање у изравни однос према особеним констелацијама одређених животних стања". А под животним стањима се подразумевају "морално валентне комплексне чињенице, реалних околности, дакле такве фактичке констелације, у склопу којих се поступање може довести у релацију према извесним моралним стандардима и вредностима (попут искрености, спремности на помагање другима, обзира према туђим правима и интересима ...), те у том следу подлеже моралним процењивањима". Отуда основно питање примењене етике и јесте: *Шта* ваља чинити у контексту одређених типова животних стања, односно њихових сингуларних, специфично условљених случајева? Поред овог, *евалуативно-нормативног*, примењена етика укључује и један *аналитичко-теоријски*, као и, у финалној фази, *операционално-апстрактивни* сегмент, тако да њено укупно здање садржи следеће ступеве:

(I). Дескрипција животних стања поводом којих искрсавају моралне дилеме и вредносна питања, уз анализу њихових битних аспеката те међусобних повезаности између истих. На то се надовезују излагање и критичко пропитивање у датим подручјима (као привреда, медицина, технологија, генетика ...) присутних и делујућих моралних убеђења, вредносних ставова. ...;

(II). На основу резултата ових истраживања и промишљања систематски се разматрају и пропитују *циљеви* и "вредности смисленог и морално валидног *посијујања*". На основу заузетих вредносних ставова и постављених циљева се "доносе одговарајући вредносни *судови* и *конструшу* *норме* поступања, уз разграђивање поступака њиховог рационалног заснивања". Шта се овим постиже? Резултати теоријско-емпиријских истраживања зборе да се овим постиже "аргументирано *ојравдани* *одабир* *начина* *посијујања*, какве је морално обавезно или препоручљиво подузмати у датим животним контекстима, што са своје стране води јасним ограничавањима индивидуалних (и колективних) слобода (како би се обезбедило каналисање праксе у правцу остваривања прихваћених вредносних ставова)";

(III). Резултати дескрипције животних стања и пропитивања вредности смисленог и морално валидног поступања пројектују *социјални ангажман* *подстицања* и *санкционисања*, "који би делотворно мотивисали на поступање у складу са одређеним моралним стандардима и правилима". Ова пројектовања "укључују и анализу питања друштвено-политичких и законодавних консеквенци, каквима би се што обухватније осујетило понашање у колизији са датим вредносним циљевима, тако што би се неопходна ограничења слободе поступања институционали-

зовала кроз позитивно законодавство – при чему се уобличавају одговарајући реформски предлози. Поред потенцијалних *правних* механизма санкционисања, тј. могуће забране одређене врсте поступака кривично-правним средствима, као друга могућност за осигурање пласмана прихваћених вредносних стандарда разматрају се путеви преко *васпитно-образовног* процеса, те кроз вршење извесних форми *социјалног вршишца* у правцу жељених начина поступања", и

(IV). "организовану групну *друштвено-политичку акцију* на плану подршке пројектованим циљевима и образовања друштвено потребних услова за њихово остваривање".¹⁾

Налазе и препоруке примењене етике операционализује и претаче у водиче организационог понашања *пословна етика*. Наиме, пословна етика проучава, пропитује и истражује на објективан, логичан, систематичан, проверљив, мерљив и складан начин *примену личних норми на активност и циљеве организација светла рада и светла животица*. Лаура Ј. Неш ће казати да то "није посебан морални стандард, већ студија о томе како *пословни контексти представља своје јединствене проблеме пред моралну личност која делује као представник тог система*".²⁾

Питање етике у пословним процесима и пословним односима (= у пословном понашању) постало је и јесте једно од *најизазовнијих* организацијских питања света живота и света рада овога доба. Ово због тога што је, према резултатима теоријско-емпиријских истраживања, пословна етика кључна интегративна снага процеса управљања - *правилности*. Према тим резултатима, пословну етику осамдесетих година XX века обележава похлепно, себично извртање система слободног предузетништва, са изразитим нагласком на лично богаћење и стицање славе. А, илустрације ради, према налазима Тача Роса из 1988. године од 1.082 испитаних чланова руководећих пословних структура (менадери, директори и декани пословних школа) 94% је изразило уверење да је пословна заједница у целини суочена са етичким проблемима. Фриман и Гилберт ће у студији *Corporate Strategy and the Search for Ethics* (1988) доказати хипотезу да све стратегије имају *етичко утемељење*. Из тога они изводе закључак, који је и битан и актуелан за конкретно-историјску праксу, да руководиоци морају схватити да се њихово пословање не одвија у етичком вакуму – да доносећи стратешке одлуке морају решавати проблеме на моралан начин или ће се изложити ризику моралне пропасти. Морална пропаст све је више у корелацији са добити организације, а спровођење етичког понашања представља критичан друштвени проблем.

Међутим, ваља имати на уму теоријско-емпиријско упозорење да савремени аспекти пословних процеса и пословних односа задају нове етичке стандарде. Наиме, настанак капитализма (XVI век) у Европи и његове промене, развој и модернизација у корелацији су са *протестантском реформацијом*. Историјске генерализације јасно зборе да је суштина протестантизма та која је омогућила, утемељила и развила *етику капитализма*. Ова етика је *установила "моралне" стандарде уз*

1. Драган Јаковљевић: "Етика – огледи из примењене етике", ЦИД, Подгорица, 1999., стр. 9-16

2. "Пословна етика", приредили Џон Драмонд и Бил Беин, Слио, Београд, 2001., стр. 23.

мања (=пред-УЗИМАЊЕ у и помоћу пред-УЗЕЋА), а заборавила, у складу са логиком свог учења оно што *преићходи* узимању – ПРЕД-узимање, посредством ПРЕД-узећа. Истине ради ваља казати да су се протеком векова променила схватања по "којима се одређени извори профита косе са етиком" – променило се и поимање пословне етике. Међутим, у "пословној" етици *УЗИМАЊА* није дошло до *бићнијих промена* - нема битне разлике између савременог трговца дрогом и средњевековног трговца. Јер, ако је делатност (= узимање) средњевековног трговца сматрана у основи неморалном, као што је и данас делатност дилера дрогом, зашто би "уопште и покушавали да је обављају у складу са етичким нормама"?³⁾

Пол Блумберг ће луцидно приметити да је капитализам у периоду пре реформације био заснован на безобзирном *индивидуализму* – да је капиталистички менталитет средњевековне класе пословних људи почивао на максими: "Профит је профит без обзира како се до њега долазило". Захваљујући тој тежњи и њеној операционализацији протестантизам рад пословног човека, без обзира о којим пословима је реч, схвата као *богоугодно дело*. Отуда је и *узимање у славу Божију*. Богу се служи *радећи*, а још више *богаићећи* – *богаћење јесће узимање*. Оно што је реформација успела јесте да "послован" човек постане и "морална" личност. Капитализам је, на тим основама, успоставио сагласност између појединачних врлина и начина расподеле моћи, привилегија и имовине (И. Кристол). Отуда стварни циљ ове и овакве пословне етике јесте да поставке глобализацију - глобалистичку пословну заједницу - заједнице посткапиталистичких (=постимперијалистичких) друштава – капитализмом знања, капитализмом услуга, капитализмом информација, капитализмом ..., да намеће (на кондигни, компензацијски или кондиционирани начин) своју етичку визију организације, организационих процеса и организационих односа. А, у основи тих начина остваривања моћи налазе се три њена главна извора: личност (како они кажу менаџер), имовина и организација. Отуд опрез према тим и таквим инвеститорима. Јер, православна пословна етика има сасвим друго и другачије полазиште – битно различито исходиште. Православна пословна етика полази истовремено и од оног *ћред* и *узимања*. Узимање је сагласно он-ом *ћред*, па се може казати да је то захтев за *ПРЕД-УЗИМАЊЕМ*, за *ПРЕД-УЗЕЋЕМ*. И још нешто: етичким принципима протестантизма, капитализма и постимперијализма је сагласан термин и појам менаџмент, а православној етици и организацији света живота и света рада – *ћравителство*. Правителство је оно што повезује *ћред* и узимање у органско јединство. Отуд опрез према страним инвеститорима и не само њима.

Сведоци смо да се у нашој конкретно-историјској пракси неетички понашају и делају политичари, управни руководиоци, предузетници, инвеститори, менаџери и запослени. На основу наших истраживања⁴⁾, неетичко понашање је стимулисано

3. Дејвид Вогл: *Ећика ћословне ћолићике*, у Драган Јаковљевић: "Етика – огледи из примећене етике", навед. изд., стр. 255-265.

4. Мина Галогажа, Милан Миљевић: "Кадровски менићмент, стратегије управљања људским ресурсима", ММ College, Нови Сад, 2001.

бројним разлозима, а посебно су актуелни:⁵⁾ *лична користи* - инвеститори су у принципу склони да личну корист стављају испред и изнад интереса друштва и организације; конфликт индивидуалних вредности, предузетничке визије и пословне мисије са циљевима и задацима - предузетници и менаџери често профит стављају на прво место, као највишу вредност, без обзира на то које ће последице бити по друштво или запослене; менаџерске вредности и ставови - менаџери су ти који дају етички тон пред-узећу, с обзиром да се запослени у њих угледају и опонашају их, па је отуда битно друштвено питање који су то људи који инвестирају и којима се у предузећу даје улога правитељства; притисак конкуренције - организације, када се нађу у конкурентски јачем окружењу или када се налазе у монополској позицији, често посежу за неетичким средствима, мерама и поступцима и културно-цивилизацијске разлике које указују да сваки народ, свака религија, подручје, социјални и друштвени слој, професија, пол, животна доб, итд., имају своје културно-цивилизацијске особине.

Резултати теоријско-емпиријских истраживања јасно указују да постоје четири нивоа етичких питања у предузетништву, менаџменту и пословању, а то су социјални, пословни, интерни и персонални.⁶⁾

- **социјални ниво**, где се решавају питања основних институција у друштву, са државом на челу, која се стара о наплати и утаји пореза, контролише положај одређених имовинских група у друштву, односно према људима друге нације и религије,
- **пословни ниво**, обухвата односе запослених у предузећу и stakeholderse (потрошаче, запослене, акционаре, итд.), а подразумева опхођење компаније са спољним групама, тј. купцима, добављачима, банкама, синдикатом, акционарима, итд., те одговорност компаније за сваки производ, услугу, дивиденду, итд.,
- **интерни ниво**, обухвата односе између компаније и запослених у њој, тј. интерни маркетинг,
- **персонални ниво**, обухвата питања обавеза и одговорности запослених као људских бића и радника предузећа.

Ради примене етичког пословања, потребно је, према резултатима теоријско-емпиријских истраживања, да се на друштвеном, предузетном и нивоу предузећа израде смернице које треба, као алатке, да помажу политичарима, правитељству и запосленима, односно јавности у идентификовању природе етичког проблема и у процесу утврђивања смера акције да би се добили оптимални етички резултати – сагласни националном бићу.

Три су методе етичког закључивања-резоновања (види оквир),⁷⁾ а то су утилитаран метод, метод права и метод праведности:

5. Frederick, C.W., Davis, K., Post E.J., "Business and Society, Corporate Strategy", Public Policy, Ethics, McGraw-Hill, 1988.

6. Stoner F.A.J., Freeman E.R., "Management", Prentice Hall Intl., 1989., стр.116-117.

7. Frederick, C.W., Davis, K., Post E.J., "Business and Society", Corporate Strategy, Public Policy, Ethics, McGraw-Hill, 1988., стр.59.

- **Утилитарни метод** као критичну тачку узима поређење добитака и губитака, а у пракси се односи да ли треба да се затвори стара фабрика (напусти стари производ, стари кадрови) или да помери производњу у модерну фабрику, која се налази изван места становања садашњих радника, односно, изван образовних могућности садашњих радника. Cost-benefit анализа служи за економско разрешење отворених питања, али није у могућности да да одговоре на неекономске категорије, као што су социјалне и друштвене вредности, које треба да се реинтерпретирају у складу са економским налазима.
- **Правни метод** као критичне тачке узима нормативна решења, тј. да ли она поричу основна људска права као што су право на живот, слободу избора, слободу одлучивања, итд., што се сматра крајње неетичним. Поштовање других, чак и онда када се са њима не слажемо, јесте суштина људских права, која другу страну обавезује да то исто и она чини. Међутим, основни проблем који се појављује односи се на балансирање и поређење конфликтних права.
- **Модел правде** полази од става да је правда задовољена када су бенефиције и одговорности равномерно распоређени према неком прихваћеном правилу. За друштво у целини, социјална правда значи дистрибуцију дохотка и благостања у праведним пропорцијама, мада се под праведним пропорцијама сматра неравномерна расподела у оквиру транспарентног правила, при чему се јавља проблем мерљивости распоређених бенефиција и губитака.

Метод етичког закључивања

Метод	Кључни фактор	Акција је етичка када...	Ограничења
Утилитарни	Упоредба профита и трошкова	Нето добит надмашује нето губитке	Тешкоће при мерењу неких људских и друштвених губитака Већина може да занемари право мањине
Правни	Поштовање права	Поштовање основних људских права	Тешкоће у усклађивању супростављених права
Правде	Расподела на једнаке делове	Добици и губици се равномерно расподељују	Тешкоће при мерењу добити и губитака Недостатак сагласности о равномерној расподели

Предуслови за повећање квалитета етичких перформанси предузећа као таквих су етички ставови топ менаџмента, отворена корпоративна култура и организационе промене.

- **Ставови топ манаџмента** су кључни у детерминисању етичког или неетичког понашања компаније, јер запослени не чине ништа друго него опонашају менаџмент, чиме се успоставља етичност или неетичност целокупне компаније.
- **Корпоративна култура и клима** утиче на понашање свих запослених, а најбоље су оне које стварају хармонију између економских, социјалних и етичких вредности компаније, група и појединаца.

Прихватање етике у српском друштву, предузетничкој економији, предузетништву, правитељству, јавности, политици, законодавној, извршној, судској, монетарној власти, науци и запосленима, кључ је његове будуће успешности и опстојности. У том смислу, ми се данас налазимо пред отвореним проблемима и задацима, ради утврђивања:

- **Правила етике** која треба да опишу основне вредности глобалног друштвено-политичког система и његових подсистема (одбране, заштите, права, економије, предузетништва, образовања, здравства, итд.), етичке принципе и специфична етичка правила која се односе на предузетништво, правитељство и предузећа. Ради се о транспарентним смерницама, са унапред познатим процедурама за неетичко понашање, које јавности и запосленима, без обзира да ли они били у државној управи или предузећима, помажу, као алатке, у решавању етичких дилема, тако да обухвате:
  - систем давања и одржавања обећања,
  - добронамерност,
  - помоћ другим људима,
  - поштовање других људи,
  - поштовање власништва,
  - поштовање основних људских слобода (духовне, политичке и економске).
- **Креирања етичких програма** који треба да допринесе ширењу етичког понашања и етичког деловања у свим подручјима људског живота, а односи се на незапослене и запослене, с тиме да би свако предузеће, орган државне управе, влада, парламент, судство, полиција, итд., требало да креирају сопствене програме етичког понашања.
- **Оснивања етичких комисија** на државном и нижим нивоима, на нивоу предузећа и органа државне управе, итд., које треба да упознавају јавност, запослене, са политиком друштва, политиком и стратегијом предузећа и органа државне управе, указујући им на значај примене правила етике у свакодневном одлучивању и понашању. Истовремено, комисија треба да разоткрива неетичка понашања до којих долази у организацијама територијално-политичког, радно-функционалног и асоцијативног система управљања, те да истовремено стимулишу развијање стратегија за њихово уклањање (сузбијање).

За будућност српства, за потребе његовог укључивања у европске културно-цивилизацијске процесе, ваља започети са понашањем у складу са основном

етичким правилом: "Односи се према другима онако како би желео да се други односе према теби".

Полазећи од претходних парадигми, сматрамо да би морално-развојне карактеристике будућег српског предузетничког друштва требале да се заснивају на следећим процесима и односима:

- **јаком осећању идентитета** - с обзиром да, као део хришћанске славенско-православне цивилизације, културолошки припадамо средње-европском и медитеранском миљеу, као и да смо у окружењу, с једне стране, католичанским хришћанством, а са друге стране, славенским муслиманским исламизмом;
- **јаком осећању ексклузивности** - с обзиром да смо, иако у вековној изолованости и без заштите од стране хришћанства, били кроз векове изложени цивилизацијској девастацији исламске цивилизације, културе, вере и традиције, те полигон опробавања комунистичке идеологије, а упркос свему остали део средишње компоненте хришћанства;
- **јаком осећању хомогености становништва** - с обзиром да смо, упркос 500-годишње владавине отоманске империје, и 50-годишње владавине марксистичке идеологије, кроз све то време очували културни идентитет (етнички, национални, верски, цивилизацијски, итд.) и континуирано васпостављали државно-правну заједницу према критеријумима западне парламентарне-демократије и цивилизацијског миљеа;
- **јакој тежњи ка међузависности и хармонији** - с обзиром да смо, с једне стране, историјски, географски, еколошки, политички, привредно, технолошки, комуникацијско-информацијски, цивилизацијски и развојно везани за европски стваралачко-креативни комплекс, а са друге стране, да живимо на ограниченом и релативно природним ресурсима сиромашном простору;
- **јаком осећању дисциплине са израженим нагоном за преживљавање** - с обзиром да смо технолошки, еколошки, политички, привредно и комуникацијско - информацијски неразвијени, а да нам за примерени окружењу раст и развој недостају одговарајућа финансијска средства;
- **јаком осећању за самоконтролу и радну етичност** - с обзиром на историјску неразвијеност и девестираност, историјско културно наслеђе неповерења према власти, недисциплину у извршавању радних и уговорних обавеза, те наслеђену структурну неравнотежу са поремећајима у расту и развоју, шансе за учвршћење културног идентитета и националну опстојност у будућности минималне;
- **јаком осећању за лојалност према европском културном идентитету** - с обзиром на реалност развоја савременог света;
- **јаком осећању за увођење нових технологија, управљања и пословања** - с обзиром на време и простор савременог света у коме се налазимо;
- **јаком осећању за уважавање научних резултата, искуства праксе и мудрости** - с обзиром на европски креативно-стваралачки идентитет;

- **јаком осећају за примену концепта правитељства** - с обзиром на потребу послесанкцијске ревитализације и послератне обнове националне привредне структуре, придржавањем дванаест основних принципа:⁸⁾
  - глобалне оптимализације производног тока, заснованог на квалификованим подуговарачима и елиминисања залиха сировина и компоненти, те готових производа;
  - интерактивне артикулације између истраживања и развоја, маркетинга, дизајна, инжењеринга и индустријске производње;
  - успостављања новог типа међусобних веза и односа са потрошачима, запосленима и окружењем;
  - успостављања нових модела производне активности комбиновањем ниских трошкова са високим нивоом квалитета и применом принципа:⁹⁾
    - "нула квар" (организацијом превентивног или претходног одржавања);
    - "нула рок" (убрзавањем или елиминацијом промене употребљених техничких средстава);
    - "нула недостатак" (радити добро одмах);
    - "нула складиште" (смањивањем свих врста залиха) и
    - "нула папир" (олакшањем и поједностављењем административних процедура);
  - максималног уважавања обележја и карактеристика тражње, потреба, жеља и преференција потрошача, те њихово инкорпорирање у стратегију маркетинга и производње;
  - високи обим децентрализације одлучивања на различитим хијерархијским нивоима, уз истовремену диктатуру и кажњавање услед неспровођења договореног (уговореног);
  - децентрализације понуде путем мрежа и заједничких улагања за компоненте и сировине са предузећима добављачима на горњој страни и с маркетинг-посредницима на доњој страни репродукционог ланца;
  - дугорочног и кооперативног подуговарања са малим предузећима;
  - смањења обима поделе послова унутар предузећа и организација рада путем тимова;
  - високих приоритета и високих приватних трошкова (као и јавно инвестирање у бесплатно образовање талената) на име образовања за обављање различитих пословних активности и пословне обуке;
  - успостављања сарадње, нивоа образованости и пословне обучености као извора ангажованости, компетитивности и продуктивности;
  - новог приступа запошљавању путем дугорочне обавезе и надница.

8. Упоредити "Technology and Economy, The Key Relationships", OECD, Paris, 1992., стр.97; - видети у нас приказ, Котлица, С., *Промена техно-економске парадигме као оквир нове менаџментне стратегије*, "Маркетинг", Београд, Вол. 26 (1-2), 1995., стр.41-даље.

9. Упоредити критички приказ овог облика, *La revolution de Intelligence, Repport surletat de la technique*, "Sciences & Techniques", Numero special, 1986.

- **јакој финансијској дисциплини и одговорности према хартијама од вредности** - с обзиром на могућности функционисања робно-новчане привреде, а која подразумева:
  - изградњу нормативних решења и институција својствених цивилизованом демократском друштву базираном на грађанским начелима.
  - нострификацију (регулисање односа између људи који су се обогатили у периоду санкција и ратних дејстава, те створеног монопола од стране режима у корист одабраних и режиму оданих људи, са делом становништва који су у тим случајевима пострадали) створене имовине у предратном, санкцијском и ратном раздобљу, без чега нема приступа међународним финансијским институцијама, нити стварања духовно и морално здравог српског друштва.

У наступајућем веку комуникација, информација и визуелизација, чију ће прву половину карактерисати процеси глобализације и интернационализације политике, технологије, привреде, финансија, одбране, човекове околине и тржишта са доминацијом транснационалних компанија и робних марки у светским размерама, нити једна државна заједница, па нити државна заједница српског народа, која претендира да функционише на демократским начелима неће бити у могућности да припада том свету, ако се водећа политичка, академска и интелектуална елита буде регрутовала из неморалних и неетичких социјалних слојева, који су своје богатство остварили на нерегуларним трансакцијама. За сада, а то је општи став неутралне српске интелектуалне јавности, све трансакције, учињене на основу монопола у периоду међународних санкција и ратних дејстава од стране финансијских лобија који су контролисали примарну емисију, увозно-извозне квоте, царину и банке су неетичке. Ту лежи реална опасност дискредитације српског народа и његове државе.